

**COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNİN YAŞLILAR ÜZERİNDEKİ
BİYO-PSİKO-SOSYAL ETKİLERİ****BIO-PSYCHO-SOCIAL EFFECTS OF COVID-19 PANDEMIA PROCESS ON
ELDERLY**SHU Merve ERCAN¹, Arş. Gör. Aylin ARICI²,¹ İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Sosyal Hizmet² İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet**ÖZ**

Amaç: Bu çalışmanın amacı, Covid-19 pandemi sürecinde evlerinde kalmak zorunda kalan 65 yaş üzeri yaşlılarda pandeminin ve sosyal izolasyonun biyo-psiko-sosyal etkilerini araştırmaktır.

Yöntem: Nitel araştırma, Malatya ve İstanbul merkezde ikamet eden ve kartopu örneklem yöntemi ile ulaşılan 65 yaş üstü 17 kişi ile Covid-19 pandemi sürecini nasıl deneyimlediklerini anlamaya yönelik yarı yapılandırılmış sorular üzerinden telefon görüşmeleri ile yapılmıştır.

Bulgular: 65 yaş üstü bireyler hareketsiz kaldıkları için var olan ortopedik sorunları artmıştı. Araştırmaya katılan 17 yaşlının %94,11'i en az bir kronik rahatsızlığı nedeniyle düzenli ilaç kullanmaktaydı. Fakat rutin doktor kontrolünü yapamadıkları için uzun süre ilaçlarını aynı dozda almışlardı. Yaşlıların dini tutumları süreci psikolojik olarak daha müspet atlatmalarına neden olmuştu. Yalnız yaşayan yaşlılar eşi ile birlikte yaşayan yaşlılara göre daha fazla etkilenmişti. Malatya'da ikamet edenler sosyal destek mekanizmalarına (çocuk, komşu, akraba) mekânsal olarak daha yakın oldukları için İstanbul'dakilere göre daha az yalnızlık hissi yaşamışlardı.

Sonuç: Pandeminin etkisi, 65 yaş üstü bireylerin yaşadığı şehrin özelliklerine, sosyal ve ekonomik durumuna, maneviyatına, eğitim seviyesine ve yalnızlık durumlarına göre değişkenlik gösterdiği ve süreçten en fazla sosyo-ekonomik düzeyi ve eğitim düzeyi düşük yaşlıların etkilendiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yaşlı; yaşlılık; Covid-19; pandemi; biyo-psiko-sosyal etkiler

ABSTRACT

Aim: The purpose of this study is to investigate the bio-psycho-social effects of pandemic and social isolation in the elderly over 65 years old who had to stay at home during the Covid-19 pandemic.

Method: The qualitative research was conducted by telephone interviews with 17 people over the age of 65, who reside in Malatya and Istanbul and were reached by snowball sampling method, through semi-structured questions to understand how they experienced the Covid-19 pandemic process.

Results: Individuals over the age of 65 had increased orthopedic problems due to immobility. 94.11% of the 17-year-olds participating in the study were using regular medication due to at least one chronic disease. However, they had taken their medicines at the same dose for a long time because they could not do the routine doctor's control. The religious attitudes of the elderly caused them to overcome the process more psychologically. The elderly living alone were more affected than the elderly living with their spouses. Residents in Malatya experienced less loneliness than those in Istanbul, as they were spatially closer to social support mechanisms (children, neighbors, relatives).

Conclusion: The impact of the pandemic has been found to vary according to the characteristics of the city where people over 65 live, social and economic status, spirituality, education level and loneliness, and the elderly people with low socio-economic and educational levels are affected the most by the process.

Keywords: Elderly; old age; Covid-19; pandemic; bio-psycho-social effects.

GİRİŞ

Yaşlılık insanın geç yaşam evresindeki değişimleri betimleyen bir dönemdir. Bu dönem bireyde birçok değişim ve sorunları içermektedir. Yaşlılık başta tıp ve sağlık bilimleri olmak üzere birçok disiplin için çalışma konusu olmaktadır. Yaşlılıkla ilgili tanımlar araştırma disiplinine göre değişmektedir. Tıp ve sağlık bilimlerinde yaşlılık tanımları biyolojik değişimi içerirken, sosyal bilimlerde yaşlılık tanımları bireyin bu dönemde bir bütün olarak yaşamındaki değişimi kapsamaktadır.

TDK tarafından yaşlı “Yaşı ilerlemiş, kocamış, ihtiyar (kimse) yaşı ilerlemiş kimse” olarak tanımlanmıştır. Yaşlılık ise “Yaşlı olma durumu” olarak tanımlanmıştır. Dünya Sağlık Örgütü’nün (DSÖ) tanımına göre yaşlılık “çevresel faktörlere uyum sağlama yetisinin giderek azalmasıdır”.¹ Dünya ve Türkiye’de yaşam beklentisi sağlık, beslenme ve bakım hizmetlerinin gelişmesiyle birlikte yükselmektedir. Bu durum yaşlı nüfusun artmasına olanak tanımıştır. Bu süreç yaşlılık ile ilgili çalışmaları da arttırmıştır¹ Marshall, Sosyoloji Sözlüğü kitabında yaşlanmayı “Fizyolojik yaşlanma sürecinin, salt biyolojik bir kaçınılmazlık olarak görülen durumları etkileyen, can alıcı önemde toplumsal ve kültürel boyutları vardır. Yaş, kültürel bir kategoridir ve yaşın anlamı ile önemi, gerek tarihsel gerekse kültürler arası ilişkiler açısından değişiklikler sergiler. Cinsiyet gibi yaş da, daha çok doğal bir ayırım ya da toplumsal politikayı ilgilendiren bir problem olarak görülmektedir”.²

Gelişim kuramcılığı tarafından yaşlılık yaşamın son evresi olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde yaşlı bireylerin varoluşsal sorgulamaları kaçınılmazdır. Gelişim kuramcılığında Erik Ericson bu dönemi “Benlik Bütünlüğüne Karşı Umutsuzluk” çatışmaları ile açıklamaktadır. Bu dönemde bireylerin emekliliği kabul ederek yaşamsal durağanlığa ayak uydurmaları, üretkenlik-durağanlık çatışmalarını dengeleyerek benlik bütünlüğüne ulaşmaya çalışmaları beklenmektedir.³ Geleneksel toplumlarda yaşlıların tecrübeye bağlı olarak belli imtiyazları ve saygınlıkları vardır fakat günümüz modern toplumlarında yaşlılık korkulan, kaçınılan, istenilmeyen bir durum olarak karşılanmaktadır. Bireyin ölümle yüzleştiği yaşamın bu evresini nasıl geçireceği kişinin ego sağlığı, ailesi, kültürü ve yaşadığı tarihsel dönemle belirlenmektedir.⁴

Günümüz toplumunda yaşlılık; kronolojik bakımdan tanımlanmaktadır, geleneksel toplumlarda yaşlılık kavramı; yaşı referans almaktan ziyade kişinin fiziksel ve zihinsel durumlarını referans almaktaydı, yaşlılığın herkeste farklı seyretmesi bu tanımlamayı doğrulamaktadır.⁵ Yaşlılık deneyimleri kültür ve sosyal bağlamla ilişkilidir.¹ Yaşlılık boyutsal düzlemde herkesin deneyimleyeceği evrensel bir durum olmakla birlikte bunun deneyimlendiği yaş aralıkları tarihsel süreçlerde büyük değişiklik göstermektedir. Sağlık

alanında gelişmelerin yaşanması beslenme şartlarının iyileşmesi ortalama yaşam süresini arttırarak yaşlı olarak nitelendirilen yaş aralığını genişletmiştir. Dünya Sağlık Örgütü psikogeriatric yaşlılık dönemini 65-74 genç yaşlı, 75-84 orta yaşlı, 85 ve üzeri ileri yaşlı olarak kategorize etmiştir.⁶ Bununla birlikte bu tanımlamalar kültürden kültüre değişiklik göstermektedir.

Yaşlılık insanların biyolojik yapılarında birçok değişikliğe neden olmaktadır, bu dönemde; beyinde nöronlar azalır, kas-iskelet yapısında bir takım değişiklikler olur, sindirim, dolaşım ve diğer sistemlerde fonksiyonel azalma meydana gelir.⁷ Bütün bu biyolojik değişiklikler psikolojik, sosyal ve ekonomik değişimleri de beraberinde getirmektedir. Yaşlıların bu değişimlerle baş etmeleri ve uyum göstermeleri gerekmektedir.

Çin menşeli olan Covid-19 virüsü Avrupa ve Amerika başta olmak üzere tüm dünyada etkisini göstermektedir. Covid-19 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından pandemi olarak tanımlanmış ve Covid-19'un yaşlı bireylerde gerçekleşen yüksek morbidite ve mortalite oranları bu süreçte yaşın olumsuz bir faktör olduğu gerçeğini gündeme getirmiştir.⁸ Türkiye'de belli tarihler aralığında yaşlı bireyleri korumak amacıyla tüm yurttan 65 yaş üstü bireylerin sosyal izolasyonunu sağlamak için sokağa çıkma yasağı uygulanmıştır.

Sürmekte olan Covid-19'un dünyaya maliyetinin ne olacağı ve ne zaman kontrol altına alınacağı tartışılmaktadır. Salgınla ilgili çalışmaların genellikle sağlık bilimleri ve tıp alanında olduğu görülmektedir. Salgın halk sağlığını tehdit etmekle birlikte toplumda ortaya çıkan panik, korku ve geleceğe dönük umutsuzluk salgının sosyal bilimler alanında da çalışılması gerektiğini göstermektedir. Özellikle en büyük risk grubunu oluşturduğu düşünülen ve bu süreçte sokağa çıkma yasağına tabi tutulan yaşlılarda salgın büyük bir depresyon yaratmıştır.⁹ Covid-19 salgınından en çok hayati riski olan yaşlılar, merkezi yönetim tarafından uygulanan sokağa çıkma yasağı ile birlikte toplumdan izole edilerek korunmaya çalışılmıştır.

YÖNTEM

Araştırmanın Amacı: Bu çalışmanın amacı, Covid-19 pandemi sürecinde sokağa çıkma yasağı nedeniyle evlerinde kalmak zorunda kalan 65 yaş üzeri yaşlılarda pandeminin ve sosyal izolasyonun biyo-psiko-sosyal etkilerini araştırmaktır. Bir salgın olarak Covid-19 Türkiye'de ilk kez tecrübe edilmektedir. Bu süreçte 65 yaş üstü bireyler için uygulanan sokağa çıkma yasağını yaşlıların nasıl deneyimledikleri anlaşılmasına çalışılmıştır. Bu sürecin kendilerinde meydana getirdiği biyolojik, psikolojik ve sosyal etkilerin neler olduğu ve etkileri belirlemede diğer faktörlerin (cinsiyet, medeni durum, eğitim, durumu ve ikamet edilen şehir) etkisi anlaşılmasına çalışılmıştır.

Araştırmanın Önemi: Covid-19'un hızla bulaşma özelliği toplum sağlığını tehdit etmektedir. Salgının bütün dünyada etkin olması ve etkili tedavi yöntemlerinin geliştirilememesi toplumun kaygı düzeyini arttırmaktadır. Salgından ölen kişilerin yaş aralıkları incelendiği zaman toplumun kırılğan grubunu temsil eden yaşlıların bu süreci daha ağır yaşadıkları anlaşılmaktadır. Yaşlıların izolasyonu için dünya çapında alınan tedbirler olayın yaşlılar için teşkil ettiği ciddiyeti yansıtmakta ve bu durum yaşlıların kaygı düzeyini arttırmaktadır. Salgının tüm dünyada etkili olması bölgesel yapılan bu araştırmanın diğer ülkelerdeki durum hakkında fikir vermesi ve karşılaştırma yapılmasına imkan tanınması dolayısıyla literatüre önemli bir katkıda bulunmaktadır.

Araştırma Modeli: Araştırma modeli nitel desenlidir. Nitel araştırmalar, söz konusu fenomeni, olay ve olguların etkileşim ve iletişimini değiştirmeye girişmez günlük yaşam alanlarında yapıldığı için doğaldır.¹⁰ Nitel araştırma sosyal olgu ve olayları açıklamak için bir çok metodun kullanıldığı bir desendir. Nitel araştırmalarda araştırmacının kendi görüşünden ziyade çalışma grubunun olgulara yüklediği anlam önemlidir.¹¹ Bu çalışmada yaşlı bireylerin pandemi salgınına kendine özgü boyutlarıyla nasıl deneyimledikleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Yaşlılığın tecrübe edilmesinde birçok etken belirleyici olmaktadır. Karmaşık ve kompleks ilişkiler ağı içerisinde yaşlılığı tecrübe eden bireylerin Covid-19 pandemi sürecini nasıl deneyimlediklerini diğer ilişki ağları ile birlikte bütünlükçü bakış açısıyla incelemede nitel araştırma modelinin daha uygun olduğu düşünülmüştür.¹² Nitel araştırmada bütünsel veriler öznel anlayışla ayrıntılı olarak vurgulanmaktadır.¹³ Yaşlı bireyler 65 üstü kişilerden oluşmaktadır. Araştırmada deneyimleri incelenen yaşlı bireyler seçilirken 65 yaş ve üzerinin kıstas olarak belirlenmesi yaşlı tanımlarından ziyade devlet tarafından Covid-19 salgını kapsamında 65 yaş üstü tüm bireyler için uygulanan sokağa çıkma yasağı dolayısıyla belirlenmiş olup, yaşlıların yasak sürecini nasıl deneyimledikleri araştırılmış ve yaşlı bireylerin toplumsal bir olayı yaşarken belirleyici olan etmenler anlaşılmaya çalışılmıştır. Literatür taraması yapılarak yaşlı bireylere sorulmak üzere 6 açık uçlu soru ve demografik bilgilerden oluşan soru formu hazırlanmıştır. Sorular yaşlıların pandemi dönemini nasıl deneyimlediklerini anlamaya ilişkindir.

Evren ve Örneklem: Görüşmeciler Malatya ili merkez ilçesi ve İstanbul ilinde kartopu örneklem metoduyla erişilen 17 yaşlı kişiden oluşmaktadır. Kartopu örnekleme çalışılmak istenen özellikte bir kişi veya olay araştırmacıyı daha fazla kişi ve olaya götürebilir. Bu durum karda yuvarlanarak büyüyen kartopuna benzetilmektedir.¹⁴ Araştırmacı tarafından araştırma konusuna uygun bir kişi belirlenmiştir. Belirlenen kişilerin referansı ile diğer görüşmecilere

ulaşmıştır. Nitel araştırma, küçük örneklem üzerinde bir olgunun derinlemesine incelenmesine ve anlaşılmasına imkan vermek amacıyla seçilen en az iki kişinin oluşturduğu bir araştırma grubu gibi küçük gruplarla yapılmaya elverişlidir.¹⁰ Örneklem seçiminde önemli olan örneklem seçiminin amaca uygun olmasıdır.

Verilerin Toplanması: Covid-19 pandemi salgını yaşlıların nasıl deneyimlediklerine ilişkin gerekli literatür taraması yapıldıktan sonra 6 adet soruyu içeren yarı yapılandırılmış soru formu hazırlanmıştır. Görüşmeler 10.04.2020/18.04.2020 tarihleri arasında yapılmıştır. Bu tarihlerde pandemiden dolayı 65 yaş üstü bireylerin sokağa çıkma yasağının olması ve genel olarak toplumda üst düzey bir izolasyonun sağlanmaya çalışılması dolayısıyla görüşmeler telefonla yapılmıştır. Görüşmeler yaklaşık olarak 20 dk sürmüştür.

Verilerin Çözülmesi ve Yorumlanması: Görüşmenin kayıt edilmesi için görüşmecilerden izin alınmıştır. Görüşmecilere bilgilendirici etik onam formu ve demografik bilgi formu ile birlikte hazırlanan yarı yapılandırılmış soru formundaki sorular sorulmuştur. Görüşmede edinilen ses kayıtları araştırmacı tarafından deşifre edilmiş, deşifreler temalara ve alt temalara ayrılarak analiz edilmiştir. Verilerin analizinde kadın görüşmeciler “GK” , erkek görüşmeciler ise “GE” şeklinde kodlanmıştır.

BULGULAR

Demografik Bilgiler

Araştırma katılan 17 görüşmecinin 8'i Malatya'da, 9'u ise İstanbul'da ikamet etmektedir. Malatya'da ikamet eden yaşlılardan 4'ü kadın 4'ü ise erkek, İstanbul'da ikamet eden yaşlıların 5'i kadın 4'ü kadındır. Araştırmaya katılan ve İstanbul'da ikamet edenlerin hepsi 65-84 yaş aralığındayken, Malatya'da ikamet edenlerin hepsi 75 yaş ve üstüdür (Tablo 1).

Tablo.1. Görüşmecilerin yaş ikamet ettikleri yere göre yaş aralıkları

Yaş aralıkları	65-74	75-84	85-
Malatya'da ikamet eden Görüşmeciler		GK1,GK2,GK8, GE2, GE7	GK3, GE1,GE6
İstanbul'da İkamet eden Görüşmeciler	GK4,GK5,GK9 GE4,GE5,GE8,	GK6,GK7,GE3	

GK: Görüşmesi kadın; GE: Görüşmeci Erkek

Araştırmaya katılan görüşmecilerden 8 kişinin eşi vefat etmiştir ve yalnız yaşamaktadır. 9 kişi ise eşi ile birlikte yaşamaktadır. Yalnız yaşayan görüşmecilerin hepsi ortaokul ve daha

düşük eğitim düzeyine sahipken, eşi ile yaşayan görüşmecilerin çoğunluğu üniversite olmak üzere ortaokul ve üstü eğitim düzeyine sahiptir (Tablo 2).

Tablo.2. Eşi ölmüş yaşlılar ve eşi hayatta olan yaşlıların eğitim durumları

	Yalnız Yaşayan Görüşmeciler	Eşi İle Yaşayan Görüşmeciler
Okur-Yazar	GK4,GK5,GK7,GK8,GK9	GE8
İlköğretim	GK1, GK3	
Ortaokul	GK2	GE6
Lise		GE1,GE2
Üniversite		GK6,GE3,GE4,GE5,GE7

GK: Görüşmesi kadın; GE: Görüşmeci Erkek

Covid-19 Salgınını Yaşlılar Üzerinde Biyolojik Etkisi

Türkiye’de de her bakımdan kendini hissettiren pandemi sürecini en yoğun hisseden grubun 65 yaş ve üstü olduğu yapılan araştırmada görülmüştür. Araştırma kapsamında görüşmecilere sorulan herhangi bir kronik rahatsızlıklarının olup olmadığına ilişkin soruda GE2 dışındaki bütün görüşmeciler (%94,11) en az bir kronik rahatsızlığı olduğu ve bu doğrultuda düzenli ilaç kullandıklarını belirtmişlerdir. Sokağa çıkma yasağı yaşandığı dönem içerisinde herhangi bir sağlık sorunu yaşayıp yaşamadıklarına ilişkin sorulan soruya ise görüşmecilerden GK1, GK9 ve GE6, (%17,6) hastanelerde diğer branşların etkin faaliyet göstermemesinin sağlık durumlarını etkilediğini belirtmişlerdir. Bu konu ile ilgili GK1 salgının başladığı dönemde kalbinin çok ağrıdığını ancak bu süreçte hastanelerdeki diğer branşların etkin hizmet vermediğinden ayrıntılı muayene olamadığını belirtmiştir. Kronik rahatsızlıkları bulunan bazı yaşlılar (GK9, GE6), düzenli kullandıkları ilaçların temini noktasında herhangi bir sıkıntı yaşamamakla birlikte düzenli doktor randevularının olmaması dolayısıyla uzun süre ilaçlarını aynı dozla kullandıklarını belirtmişlerdir.

Yapılan görüşmelerde yaşlı bireylerin sokağa çıkma yasağından ötürü yaşadıkları hareketsizlikten muzdarip oldukları görülmüştür. Bazı görüşmeciler (GE1,GK1,GK2, GK8,GK9) hareketsiz yaşamın kendilerinde zaten mevcut olan ortopedik rahatsızlıkları arttırdığını söylemişlerdir. Görüşmecilerden GE6 astım rahatsızlığından ötürü doktor tavsiyesiyle normal zamanlarda günde 1 saat yürüdüğünü fakat sokağa çıkma yasağından dolayı bunu yapamadığını, süreç içerisinde astım semptomlarının arttığını belirtmiştir. GK5, GK6 ve

GK7 ise ortopedik rahatsızlıklarından ötürü zaten dışarıya çıkamadıklarını bu yüzden kendilerine yönelik sokağa çıkma yasağından etkilenmediklerini belirtmişlerdir. Görüşmecilerden GE1, birçok kronik rahatsızlığının bulunmasına rağmen süreçte herhangi bir sıkıntı yaşamadığını ancak süreci gergin atlattığını söylemiştir. Aktif olarak iş yaşamına katılan yaşlılar sokağa çıkma yasağından dolayı hareketten uzak kaldıkları için kilo aldıklarını ifade etmişlerdir. (GE8).

Büyük oranda kronik rahatsızlıkları bulunan ve düzenli ilaç kullanan 65 yaş üstü kişilerden GK1,GK4,GK5,GK6,GE3,GK8 bu süreçte oldukça tedbirli ve temkinli olduklarını söylemişlerdir, GE1,GK2,GK3 sosyal izolasyona çok dikkat etmediklerini kendileri dışarıya çıkamamakla birlikte çocuklarının sıklıkla geldiklerini söylemişlerdir. GE2, GK9,GE8 ve GK7 doğal bir izolasyon yaşadıklarını salgından önce de insanlarla pek görüşmediklerini söylemişlerdir.

Gelen giden olmadı. Çocuklar kapıdan beni sorup bir şeyler getirdiler. İhtiyaçlarımı gördü. Ben zaten alışveriş yapamıyorum. Gitsem de taşıyamıyorum. Yanımda birinin olması gerekiyor (GK1).

Hastalıktan da korkuyoruz izin de yok. Çocuklarım beni sürekli arıyorlardı. Gelen giden olmuyordu zaten. Komşu akraba falan yok burada. Kendi halimizdeyiz. Sıkıntısı var arada. Sıkıntı geliyor. Raporlu ilaçlarım var onları kullanıyorum. Kızım alıyor ilaçlarımı. Gelen giden yok baya sıkıcı oluyor. Eskiden de çok sosyal değildik ama bu süreçte daha fazla içimize kapandık (GK4).

Covid-19 Salgınının Yaşlılar Üzerindeki Psikolojik Etkisi

Yaşlılarla yapılan görüşmede onların bu sürece bakışının kadereci olduğu görülmüştür. Sosyalleşme noktasında temkinli davranmakla birlikte psikolojik olarak güçlü olmalarında inancın büyük etkisi olduğu bulgularına ulaşılmıştır. Bazı görüşmeciler (GE2, GK8,GK6,GE3) salgından ötürü ölüm korkusu yaşamadıklarını ölümün ecelle ilgili olduğunu söylemişlerdir. Bu inanç onların moralini yüksek tutmuştur.

Köyümüzden biri virüse yakalandı. Karı koca virüsten öldü. Çok üzüldük ama korkmadık. Bu ölümden pek etkilenmedim, inançlı insanlarız. İnsanın eceli virüsle falan olmuyor. Nasibi öyleymiş virüse denk gelmiş. Ecel diye bir şey var. Nasıl doğmak bizim elimizde değilse ölmek de bizim elimizde değil. Ben öyle

düşünüyorum. Virüsten korunmak için ekstra hiç bir şey yapmadım diyebilirim. Kendi açımdan söylüyorum bunu ama eşimde farklılıklar olmuştu. (GK6).

Salgın süreci beni korkutmadı. Ne kadar salgın da gelse ömür bitmezse ölmezsin. Hastalık olsa da Allah ne kadar ömür vermişse onu mutlaka bitireceksin. Yarım kalmayacak o ömür (GK8).

Pazar günü dışarı çıktım. Burada komşumuz vardı. Onun öldüğünü söylediler. Ecel ne saat ne dakika ileri gider ne de ertelenir. Onun eceli ondanmış. Yaşlıydı zaten amcamız. Allah rahmet eylesin. Duyduğum zaman üzuldüm (GE3).

Görüşmeciler genelde kaderci bir bilince sahip olmakla birlikte tedbirli davrandıklarını ifade etmişlerdir.

Peygamber efendimizin salgın ile ilgili hadisleri var. “Eğer bir yerde salgın çıkarsa orayı terk etmeyin, başka bir yere gitmeyin” şeklinde. “Akşamleyin ellerinizi yıkamadan yatağa girip başınıza bir şey gelirse suçu başkasında aramayın” diyor. El yıkamaya, mendil kullanmaya dikkat ettik. Hastalık olan yere gitmedik. Eve kimseyi kabul etmedik çok şükür. Ailemde bir şey olmadı (GE4).

Görüşmecilerden bazılarının virüsten ölen birinciden tanıdıklarının olması onları daha fazla etkilemiştir. Süreçte daha temkinli davranmalarını sağlamıştır.

Ben bir dernek yönetiyorum. Herkesi tanıyorum. Onlar da beni tanıyor. Virüsten birinin ölmesi beni çok etkiledi. Cenaze namazını kılamadık. Telefonlarla irtibat kuruyorsun, mezarlığına gidemiyoruz. Kimseyle görüşmedik. Psikolojik olarak etkileniyoruz. Önlemleri arttırdık bu olaydan sonra. Kızımın çocuğuyla ilgileniyorduk. Kızım belediyede çalışıyor. Orada 1-2 kişiye bulaşmış. Biz de endişelendik ama hayat devam ediyor (GE5).

Abimin gelini corona oldu. Bizi çok korkuttu. Bir saniyede insanın başına neler geliyor. Hiçbir yere gitmedim. Sağlık ocağına bile gitmedim ki hastalık bulaşmasın (GK9).

Yaşlıların sokağa çıkma yasağını değerlendirme biçimleri onların sosyo-ekonomik durumuna göre değişiklik göstermektedir. Eğitim durumu düşük yaşlıların (GK1, GK3, GK4, GK5, GK7, GK9, GE8) bu süreci çok daha zor atlattıkları bulgusuna ulaşılmıştır.

Bu süreç bizim için çok zordu. Eşim çok sinirliydi. İşe gidemiyordu. Evde kafayı yemek üzereydik. Şimdi işe gidiyor. İşe gitmese ne yiyeceğiz ne içeceğiz onu düşünüyoruz. Eşimin emeklisi yok. Devlet 1000 tl verdi ama o neye yetecek (GK9).

Araştırmaya göre pandemi sürecinde yaşlılara dönük olarak uygulanan sokağa çıkma yasağı yaşlı yoksulluğunu arttırma riskini de beraberinde getirmiştir.

“Ben 65 yaşındayım. Çocukluğumdan beri böyle bir sıkıntı çekmedim. Çok strese girdim. Delirecek gibi oldum. Bu durumda bazı duyarsız insanlara çok kızıyorum. Bakıyorum maske takmıyorlar, dikkat etmiyorlar (GE8).

Eğitim durumları yüksek yaşlılar (GK2, GK6, GE3, GE4, GE5) sokağa çıkma yasağını entelektüel gelişimleri açısından olumlu değerlendirdiklerini söylemişlerdir.

Sokağa çıkamadım ama kendime bir iş buluyorum. Okumayı seviyorum. Hayatımı yazıyorum. Roman yazıyorum, bulmaca çözüyorum kendime iş buluyorum. Bana göre can sıkıntısı yok. Beni etkilemiyor. Kur'an okuyorum, meal okuyorum. Bana göre sıkıntı değil (GK2).

Covid-19 Salgınının Yaşlıların Sosyal Yaşamları Üzerindeki Etkisi

Yapılan görüşmede görüşmecilerin sosyalleşmesinde sağlık durumlarının belirleyici olduğu görülmüştür. Sağlık sorunları nedeniyle GK5, GK6 zaten sokağa çok fazla çıkamadıkları için sokağa çıkma yasağının kendilerini pek etkilemediğini belirtmişlerdir.

Ayağım rahatsız olduğu için zaten içeriden çıkmıyordum. Yasak da işime geldi. Mutfağa bile zor gidiyorum. Bazen izin oluyor yine de gidemiyorum. Aşağı inersen çıkamam diye korkuyorum. Eskiden bazen aşağı iniyordum. Çocuklar arabayla alıp götürüyorlardı beni ama artık hiç inmiyorum. Zaten hiç çıkmadığım için salgından hiç etkilenmedim (GK5).

Ben şu anda ortopedik özürüyüm. Yürüme güçlüğü var. Pek dışarıya çıkan biri değilim. Yardımsız çıkamıyorum. O yüzden ev beni pek sıkmadı. Alıştığım bir düzen çünkü (GK6).

Araştırma sonuçlarına göre; pandemi sürecinden en çok etkilenen kişiler yalnız yaşayan kişilerdir.

Epeydir yalnızdım. Kimse yüzüme bakmıyor. Ben kendim zaten çıkamıyorum. Dizim tutmuyor. Mutfağa zor gidiyorum (GK7).

Salgın sürecinde gelen giden olmadı. Eskiden de pek olmazdı. Herkes birbirine çok uzak. Komşularla da pek sosyalleşmiyorduk (17).

Geleneksel aile yapısının değişmesi yaşlıların eş kaybından sonra yaşam doyumlarını daha fazla düşürmektedir. Bireyselleşmenin yoğun olduğu metropol kentlerde ise yakın arkadaşlık ve akrabalık ilişkilerinin kurulamaması yaşlı yalnızlığını arttırmaktadır. Malatya’da ikamet eden (GE1, GE2, GK1, GK2, GK3, GE6, GK8, GE7) görüşmeciler çocuklarının kendileriyle ilgilendiklerini, yalnızlık duygusunu çok yoğun yaşamadıklarını belirtmişlerdir. İstanbul’da ikamet eden GE5 dışındaki görüşmeciler (GK4, GK5, GK6, GE3, GK7, GE4, GK9, GE8) çocuklarının ya şehir dışında ya da kendilerinden uzak bir semtte ikamet etmelerinden ötürü yalnızlık çektiklerini belirtmişlerdir. İstanbul’da ikamet eden görüşmecilerden GK6, GE3, GE4 komşuluk ilişkilerinin iyi olduğunu ve komşularının kendi ihtiyaçları ile ilgilendiklerini belirtmişlerdir. İstanbul’da ikamet eden görüşmecilerden GK4, GK5, GK7, GK9, ve GE8 komşuluk ilişkilerinin çok gelişmediğini bu yüzden kendilerini sokağa çıkma yasağı ile birlikte çok çaresiz hissettiklerini belirtmişlerdir.

Malatya’da yapılan görüşmecilerin birçoğunun kendi bahçeleri ya da tanıdıklarının bahçelerinin olması da onların bu süreci daha kolay atlattıklarına neden olmuştur. Devletin tarımsal üretimin devamını sağlamak amacıyla bahçesi olan kişiler üzerindeki yaptırımını esnetmesi, görüşmecilerden GE7’in yasaklardan hiç etkilenmemesine neden olmuştur. GE2 ve GE6’ün evleri bahçeli olduğu için süreci rahat atlattıklarını belirtmişlerdir. GE1, GK1, GK3 ise yaşlılara yönelik izin günlerinde akrabalarının bahçelerine gittiklerini söylemişlerdir.

Benim izin belgem vardı bahçemle ilgilendiğim için. O yüzden yasaktan pek etkilenmedim. Olabildiğince duyarlı davrandım. Evde kalmaya çalıştım ama ara sıra dışarıya serbestçe çıkmak bana çok iyi geldi (GE7).

Yasağı biz hiç hissetmedik. Bahçeye gittik geldik, sokağa da hiç çıkmadık. Bizim için hiç farklı bir şey olmadı. Zaten yaşım çok ileri. Sosyal hayatım pek yoktu. Sokağa çıkma yasağından pek etkilenmedik (GE1).

Sosyalleşme sürecimizde değişiklik oldu. Ev hapsiydi, devam ediyor. Bahçe olmasına rağmen çok sıkıldık bu süreçte. Çok dikkat edildi (GE2).

İstanbul'da ikamet eden yaşlıların çocukları ile görüşmelerinin daha seyrek ve zor olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu durumun onların telefon, zoom ve instagram gibi araçları daha fazla kullanmalarına neden olduğu görülmüştür.

Biraz yalnız kaldık. İnsan kendini biraz dışlanmış gibi hissediyor. Yani ben öyle hissettim. Görüntülü konuşmalar yapıyorduk çocuklarla, yeğenlerimle, akrabalarımın ama baklava demekle baklavanın tadını alamıyorsunuz. Çocuklarım sık sık geliyorlardı normalde. 15 günü geçirmezlerdi. Gelemediler bu süreçte. Çok özlem duydum. Özellikle torunlarımı daha çok özledim. Görüntülü konuştuk hiç yoktan iyiydi (GK6).

Benim şahsen sıkılmaktan ziyade önceki sosyal hayatımı sanal boyuta taşıdı. Daha fazla telefonla görüşmeler yaptık. Bir şekilde telafi etmeye çalıştık (GE4).

Yapılan araştırmada maneviyatın yaşlı kişilerin yaşam doyumunun yüksek olmasında önemli bir unsur olduğu tespit edilmiştir.

Ben 5 vakit camide namaz kılarım normalde ama dışarı çıkamadık. Evde yalnızdık hep. Hanımla birlikte kıldık namazlarımızı. Ben çok zorluk çekmedim. Hafızım normalde ezberlerimi kuvvetlendirdim. Hanımla birlikte onun açıklamalarını okuyoruz, nafile namazı kılıyoruz, dua ediyoruz (GE3).

Araştırma sonuçlarına göre yaşlı bireylerin salgın süresince stres ile baş etmesinde komşuluk ilişkileri önemli rol oynamıştır.

İhtiyaçlarımızla komşular ilgilendi. Komşularımızla ilişkim çok iyi, onları çok seviyorum. Genç olanlar kapımıza geldiler; ekmek, pazardı, marketi hepsini onlar halletti sağ olsunlar. Değişik değişik komşularımız hep aynı kişiler değil (GK6).

Komşumuz vardı. Bizimle onlar ilgilendi, alışverişlerimizle. Bu yeni bir şey. Şimdiye kadar başımıza gelmemişti ama yine de çok baltalamadı. Şükrettik, beterin beteri var diye (GE2).

Ayrıca bu süreçte market çalışanlarının da çok duyarlı oldukları yapılan görüşmelerde tespit edilmiştir. Sokağa çıkamayan yaşlı bireylerin telefonla sipariş ettikleri ihtiyaçlarını evlerine kadar götürdükleri saptanmıştır.

İhtiyaçlarımız için çarşı marketi arıyorduk. Her şeyi kapıya kadar getiriyorlardı (GE1).

Sepetimi salıyorum, ekmeğimi her şeyimi sepete koyuyorlar. Bakkal falan yakın. Geçenlerden ekme almalarını istiyorum (GK7).

TARTIŞMA

Yaşlı bireyler kendi ekolojik sistemi içerisinde değerlendirilmelidir. Ekolojik yaklaşıma göre; kültürel çevre, sosyal çevre ve fizik çevre birbirini etkilemektedir. Bireyin ilişki içerisinde bulunduğu aile, akran ve ilişki halinde bulunduğu grupların hepsi hem bireyleri etkilemekte hem de bireyler tarafından etkilenmektedirler.¹¹ Covid-19 pandemi sürecini yaşlıların nasıl deneyimledikleri, onların biyo-psiko-sosyal durumları, sosyal destek mekanizmaları ve hizmetlere erişim düzeyleri ile doğrudan ilgilidir.⁹ Araştırma sonuçlarına göre pandemi süreci 65 yaş üzeri katılımcıları birçok yönden olumsuz şekilde etkilemiştir. Katılımcılar bu süreçte düzenli şekilde sağlık kontrolü yaptıramadıklarını, ilaçları aynı dozda kullanmak zorunda kaldıklarını ve hareketsizlik nedeni ile var olan sağlık sorunlarının arttığını ifade etmişlerdir. Eğitim durumları yüksek yaşlılar sokağa çıkma yasağını entelektüel gelişimleri açısından olumlu değerlendirdiklerini söylemişlerdir. Araştırmada salgın sürecindeki sosyal izolasyonu deneyimlemede kültürel sermayenin önemli olduğu görülmüştür. Bourdieu; kültürel sermayenin toplumsal eşitsizliklerin kültürel yeniden üretimini ifade ettiğini söylemiştir. Kültürel sermaye bağlamında bireysel olarak kazanılan beceriler, hem değer üretiminde hem de sağlıklı ilişkilerin yaratılmasında oldukça önemlidir.¹⁵ Bourdieu, toplumu sosyal eyleycilerin belli kuralları içeren bir sosyal alan olarak tanımlamıştır. Ona göre sosyal eyleycilerin davranışlarını habitus belirler. Habitus; “düzenli ve nesnel bir şekilde düzenlenmiş pratikleri üreten bir temel olarak işlev icra eden sürekli ve sırası değişebilen yatkınlıklar sistemidir”.¹⁶ Her bireyin karşılaştıkları olaylara uygun olarak tepki gösterebilmeleri edinmiş oldukları habitus sayesinde olmaktadır. Habitus kavramı temelde kişi ve çevresindeki dünya arasında olan ilişkiye işaret etmektedir. Bu sadece konuşmalarımız ve hareketlerimizle sınırlı olmayıp aynı zamanda dünya görüşümüz, düşünme tarzımız ve duygularımızı da etkilemektedir.¹⁶ Habitusumuzu belirleyen en önemli unsur eğitimidir. Eğitim bizim olaylar karşısındaki tutumlarımızı, duygularımızı ve davranışlarımızı belirlemektedir.

Yaşlıların yaklaşık olarak %10'u aktif bir işte çalışmaktadır. Bu durumda sokağa çıkma yasağı kendileri için ek bir maddi yük getirmiştir.⁸ Araştırmada da benzer şekilde yaşlılara dönük olarak uygulanan sokağa çıkma yasağının yaşlı yoksulluğunu artırma riskini beraberinde getirdiği tespit edilmiştir.

Kapıkıran'ın yaptığı araştırmada yaşlıların eğitim ve gelir durumlarının yaşam doyumunu doğrudan etkilediği bulgusuna ulaşmıştır. Gelir durumu; eğitim durumunu belirlemede, eğitim durumu ise sosyal ilişkileri belirlemektedir. Bu çalışmada gelir durumu düştükçe yalnızlığın arttığı bulgusuna ulaşılmıştır.¹⁷

Yaşam evrelerinde öngörülemeyen olumsuz faktörler yaşam doyumunu düşürebilmektedir. Yaşam doyumunu etkileyen en önemli faktörlerin başında yalnızlık gelmektedir. Sosyal destek mekanizmalarının yokluğu her dönemde yaşam doyumunu düşürmektedir. Aydemir'in yaptığı çalışmaya göre kişiler topluluk ilişkisinde aidiyet duygusu hissetmek istemektedir, diğerleri ile kurdukları olumlu ilişki kendilerinde olumlu duyguların gelişmesine neden olmaktadır.^{15,18}

Araştırmada yalnız yaşayan bazı yaşlıların duygusal olarak ihmal edildiği bulgusuna ulaşılmıştır. Pandemi sürecinden en çok etkilenen kişilerin eşi ölmüş yalnız yaşlılar olduğu düşünülmektedir. Eş kaybının kendi başına yaşlı bireylerde büyük bir stres yarattığı bilinmektedir. Yalnız yaşlılar eşiyile birlikte yaşayan yaşlılara göre öngörülemeyen stres faktörleriyle baş etmede daha az yeterli olmaktadır.¹⁹ Birey çevresi ile bir bütündür, bireyi kendi sistemi içerisinde bir bütün olarak değerlendirmek gerekmektedir.^{20, 21, 22}

Normalde sosyalleşmenin en alt seviyede yaşandığı 65 yaş üstü kişilerin virüs salgını ile birlikte kamu gücü kullanılarak izolasyonlarının sağlanmaya çalışılması yaşlı depresyonunu ve yalnızlığını arttırmıştır.⁸ Waldinger ve Schulz yaptıkları araştırmada yaşlıların sosyalleşme oranları artıkça kendilerini daha sağlıklı ve mutlu hissettikleri bulgusuna ulaşmışlardır. Ayrıca sosyal ilişkilerin stres faktörlerini elimine ettiği söylenmiştir.²³ Araştırma sonuçlarına göre de eşi ölmüş yalnız yaşayan yaşlıların bu süreçte sosyal izolasyon politikasını çok rahat atlatmadıkları görülmüştür.

Yapılan araştırmada yaşlı bireylerin salgın sürecinde stresle baş etmede komşuluk ilişkisinin önemli olduğu verilerine ulaşılmıştır. Aile, akrabalık ve arkadaşlık ilişkilerinden sağlanan destek ve dostluk yaşlı bireylerin yaşam doyumlarını arttırmakta ve değişen durumlara uyum sağlamalarını kolaylaştırmaktadır.²⁴ Yaşlıların aile içinde ekonomik istismarına yönelik yapılan bir araştırmada da yaşlıların yalnızlık düzeyleri artıkça sosyal destek mekanizmalarının azaldığı ve yaşlılara yönelik istismarın arttığı ifade edilmiştir. Bu durum yaşlı kişilerin salgın döneminde stresle baş etmelerini zorlaştırıcı bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁵

Yapılan araştırmada maneviyatın, yaşlı kişilerin yaşam doyumunun yüksek olmasında önemli bir unsur olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Maneviyatın yüksek olması ölüm ile ilgili kaderci tutum, bazı katılımcıların stres düzeylerini azaltmıştır. Gürsu ve Ay da yaptıkları çalışmada

yaşlılığın getirmiş olduğu yalnızlık, eş kaybı, yetersizlik algısı, depresyon, sağlığın bozulması ve başka güçlüklerle başa çıkmada maneviyatın çok önemli olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.²⁶ Üretim ilişkilerinin değişmesi ile birlikte aile kurumu büyük oranda değişmiştir. Sanayileşme ile birlikte ortaya çıkan kentleşme ile beraber geleneksel aile yapısı olan geniş aile, çekirdek aileye doğru evrilmiştir.²⁷ Kadınların istihdama dahil edilmesi yaşlı bakımını bir toplumsal bir sorun olarak beraberinde getirmiştir. Yaşlılığı fiziksel ve zihinsel gerileme ile eşleştirme yaşlılığa yaklaşımı olumsuz olarak etkilemekte ve ikinci sınıf vatandaş, pasif tüketici olarak algılanmalarına neden olmaktadır.⁵ Ayrıca yaşlı bireylerde meydana gelen fiziksel gerileme ve üretim ilişkilerine dahil olamama onların dışlanmasına neden olmaktadır.²⁸ Araştırma sonuçlarına göre pandemi süreci katılımcıların bazılarının kendilerini diğer süreçlere nazaran daha fazla dışlanmış hissetmelerine neden olmuştur.

SONUÇ

Pandemi süreci etkilerinin 65 yaş üstü bireylerin yaşadığı şehrin özelliklerine, sosyal ve ekonomik durumuna, maneviyatına, eğitim seviyesine ve yalnızlık durumlarına göre değişkenlik gösterdiği ve süreçten en fazla sosyo-ekonomik düzeyi ve eğitim düzeyi düşük yaşlıların etkilendiği tespit edilmiştir.

Kısıtlamalar

Görüşmeler pandemiden dolayı yüz yüze yapılamamış, telefon konuşması ile yapılmıştır. Görüşme esnasında görüşmecilerin çoğunda duyma sorunu olduğu için sorular sık sık yüksek sesle tekrarlanmıştır. Duyma ile ilgili problemler görüşmecileri rahatsız etmiş konuşmayı olabildiğince kısa tutmaya çalışmışlardır. Görüşme şartları araştırmada derinlikli ve detaylı verilere erişmeyi olumsuz yönde etkilemiştir. Görüşmecilerin hepsi ilk kez bir araştırmaya katıldıklarını söylemişlerdir.

Çıkar çatışması

Bu çalışmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Finansal destek

Finansal bir destek kullanılmamıştır.

Yazarların katkısı

Merve ERCAN; çalışmayı planlayan, görüşmeleri yapan yazardır.

Aylin ARICI; görüşmelerin deşifre edilmesi ve yazıya geçmesine katkısı olan yazardır.

Doğaç Niyazi ÖZÜÇELİK; çalışmayı planlayan, yazının makale olarak düzenlenmesini sağlayan yazardır.

Kaynaklar

1. Açıkgöz, N., Artan, T., & Arıcı, A. (Evaluation Of The Perspective Of Residents In Nursing Homes: Istanbul Sultangazi Nursing Home Example) *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi Engelliler Konfederasyonu Yayını* , 2019, 19 (1); 54-81.
2. Marshall, G. *Sosyoloji Sözlüğü*. (O. Akınhay, & D. Kömürcü, Çev.), 1. Baskı, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 2009. ISBN: 975-7298-43-3.
3. Gül, M. E., & Han, T. Ş. (The Analysis Of The “I Daniel Blake” Film In The Context Of The Individual Period Conflicts). *İmgelem* , 2020; 4(6), 157-177.
4. Berzoff, J. Psychosocial Ego Development: The Theory of Erik Erikson. J. Berzon, L. M. Flanagan, & P. Hertz içinde, *Inside Out and Outside In*, 2016, (s. 100-122). Rowman&Littlefield.
5. Zastrow, C., & Kirst-Ashman, K. K. *İnsan Davranışı ve Sosyal Çevre 2. Baskı* (S. E. Türközü, & B. Alparslan, Çev.), 2. Baskı Ankara: Nika, 2016. ISBN: 978-605-64609-7-5.
6. WHO (1984) The uses of epidemiology in the study of the elderly. WHO, Technical Reports Series 706, Geneva:8-9.
7. Aslan, M., & Hocaoğlu, Ç. (Aging and Psychiatric Problems Associated with Aging Period), *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi* , 2017; 7(1) 53-62. ISSN: 2146-443X.
8. Altın, Z. (Elderly People in Covid-19 Outbreak), *Tepecik Eğitim ve Araştırma Hastanesi Dergisi* , 2020;30(Ek sayı); 49-57. doi:10.5222/terh.2020.93723

9. Tekindağ, M., Ege, A., Erim, F., & Enes, T.(Older Individuals During COVID-19 from the Social Work Perspective: Problems, Needs, and Recommendations), *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi* , 2020; 5(2): 159-164
10. Patton, M. Q. *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*. 3. Baskı, Ankara, Pegem Akademi. 2014. ISBN: 978-076-191-971-1
11. Ercan, Fatümatü Zehra. *Okul Sosyal Hizmeti Bağlamında Suriyeli Çocukların Eğitim Sorunları*. Konya: Çizgi, 2020. <https://www.researchgate.net/publication/342389217>
12. Karataş, Z. (Qualitative Research Methods İn The Social Sciences), *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi* ,2015; 1 (1): 62-81.
13. Yağar, F., & Dökme , S. (Planning Of Qualitative Researches: Research Questions, Samples, Validity And Reliability), *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi* 2018; 3(3), 1-9.
14. Özen, Y& ,Gül, A. (Poulation-Sampling Issue on Social and Educational Research Studies). *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2007, (15), 394-422.
15. Aydemir, M. A. *Sosyal Sermaye*. 1. Baskı, Konya: Çizgi Yayınevi, 2011. ISBN: 978-605-4451-30-2
16. Yel, A. M. Bourdieu ve Din Alanı: Sermaye, İktidar, Modernlik. G. Çeğin, E. Göker, A. Arlı, & Ü. Tatlıcan içinde, *Ocak ve Zanaat Pierre Bourdieu Derlemesi* 2. Baskı, İstanbul, İletişim, 2010, sf. 559-580. ISBN-13: 978-975-05-0470-9
17. Kapıkıran, Ş. (Relationship between Life Satisfaction and Loneliness in the Elderly: Examining the Mediator Role of Social Support), *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi* , 2016; 9(1): 13-25.
18. Artan, T., & Irmak, H. S. (Evaluation of the Perspective of Aging in Nursing Home of Elderly Living in Nursing Homes: Sample of İstanbul Bahçelievler, Zeytinburnu and Sultangazi Nursing Home), *Toplum ve Sosyal Hizmet* , 2018, vol.29, 51-70. [issue/39687/469975](https://doi.org/10.1501/39687/469975)

19. Koçyiğit, M. (2019). (A Compilation Of The Experiences Of Individuals With Spouse Loss), *1. Uluslararası Bilim, Eğitim, Sanat ve Teknoloji Sempozyumu* , 2019; 1210-1221.
20. Teater, B. *Sosyal Hizmet Kuram ve Yöntemleri*. 1. Baskı, Ankara, Nika, 2014. ISBN: 978-84776-9-8
21. Duyan, V. *Sosyal Hizmet Temelleri Yakyaşlımları Müdahale Yöntemleri*. 1. Baskı, İstanbul: Nar Yayınları, 2019 ISBN: 978-605-68895-1-6
22. Artan, T. Yaşlılarla Sosyal Hizmet . Ankara: Sosyal Hizmetler Araştırma, Belgeleme, Eğitim Vakfı. 2017, Sabev.
23. Waldinger, R. J., & Schulz, M. S. What's Love Got to Do With It? Social Functioning, Perceived Health, and Daily Happiness in Married Octogenarians. *Psychology and Aging* , 2010; 422-431.
24. Saltan, A., Kalındemirtaş Küçük, M., & Mert Boğa, S. (The Investigation To The Relation Between Loneliness And Living Places In Older Adults). *Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi* , 2018 Dec; 2(4): 191-198. <https://doi.org/10.31461/ybpd.453111>
25. Artan, T. (Financial Abuse as a Type of Elderly Abuse among Elderly People Residing in Senior Centers) *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi* 2016, vol.3, 48-56. DOI: 10.17681/hsp.78913
26. Gürsu, O., & Ay, Y. Manevi İyi Oluş ve Yaşlılık. *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi Uluslararası Multidisipliner Kongresi* , 2018; Kasım, 198-207.
27. Artan, T. (A Genel Overview Of Elderly Abuse In Turkey), T.C. Maltepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi , 2013, vol.1, 38-61.
28. Buğra, A. *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika*. 9. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 2018, ISBN-13: 978-975-05-0578-2.